

Paulina Wiktorska*

Procedury prawne związane z możliwościami odseparowania sprawcy przemocy domowej od osoby doświadczającej przemocy**

1. DEFINICJE PRZEMOCY

Jednym z najważniejszych założeń pracy z rodziną, w której występuje problem przemocy między osobami najbliższymi, jest zapewnienie bezpieczeństwa osobom pokrzywdzonym¹. Konwencja Rady Europy z 11.05.2011 r. o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej, zwana konwencją stambulską², wyznacza w tym zakresie podstawowe standardy międzynarodowe, zobowiązując tym samym państwa–strony do przyjęcia uregulowań wewnętrznych zapewniających maksymalną ochronę osób doznających przemocy, w tym w szczególności wydawania odpowiednich nakazów ochrony w toczącym się postępowaniu, które powinny być natychmiast wykonalne i stosowane w jak najbardziej odformalizowany sposób i w jak najkrótszym terminie. Celem Konwencji jest m.in. stworzenie ogólnych ram, polityki i gwarancji zapewnienia mechanizmów skutecznych działań na rzecz ochrony i wsparcia wszystkich osób pokrzywdzonych przemocą domową, w tym w szczególności ochrony przed przemocą wobec kobiet, które doświadczają jej w stopniu

* Dr Paulina Wiktorska jest adiunktem w Zakładzie Kryminologii w Instytucie Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk, Polska, ORCID: 0000-0002-0414-7355, e-mail: wiktorska.p@gmail.com

** Data zgłoszenia tekstu przez autorkę: 7.01.2021 r.; data przyjęcia tekstu przez redakcję do publikacji: 25.02.2021 r.

¹ W literaturze naukowej dotyczącej przemocy autorzy posługują się pojęciami: przemoc w rodzinie lub przemoc domowa, często oba pojęcia używane są zamiennie, podobnie jak w niniejszym tekście. Jednak dla porządku wypada zaznaczyć, że najbardziej trafnym sformułowaniem wydaje się być określenie „przemoc wobec osób najbliższych”. Jest ono szersze, aniżeli przemoc w rodzinie i zgodne z dyrektywą Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z 25.10.2012 r. ustanawiającą normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępującą decyzję ramową Rady 2001/220 WSiSW (Dz.Urz. UE L 315 z 2012 r., s. 57). Również ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, określając zakres podmiotowy swojej właściwości, odwołuje się do pojęcia osoby najbliższej. *Expressis verbis* jako członka rodziny, wobec którego jej regulacje znajdują zastosowanie, wskazuje osoby enumeratywnie wyliczone przez Kodeks karny (ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny [tekst jedn.: Dz.U. z 2020 r. poz. 1444] – dalej k.k.), jako osoby najbliższe w art. 115 § 11 k.k. Należą do nich: małżonek, wstępny, zstępny, rodzeństwo, powinowaty w tej samej linii lub stopniu, osoba pozostająca w stosunku przysposobienia oraz jej małżonek, a także osoba pozostająca we wspólnym pożyciu. Również orzecznictwo sądowe potwierdza, że przepisy mające na celu zapobieganie i zwalczanie przemocy należy stosować wobec osób objętych tym wyliczeniem (zob. orzeczenie Sądu Okręgowego [dalej SO] we Wrocławiu z 10.11.2015 r., II Ca 884/15, [http://orzeczenia.wroclaw.so.gov.pl/content/\\$N/155025000001003_II_Ca_000884_2015_Uz_2015-11-20_002](http://orzeczenia.wroclaw.so.gov.pl/content/$N/155025000001003_II_Ca_000884_2015_Uz_2015-11-20_002), dostęp: 15.07.2020 r.).

² Konwencja Antyprzemocowa – Konwencja Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej (Dz.U. z 2015 r. poz. 961) – dalej Konwencja lub konwencja antyprzemocowa.

nieproporcjonalnie większym niż mężczyźni, przy czym problem ten dotyka kobiet o różnym wykształceniu i statusie ekonomiczno-społecznym³. Jako przemoc domową Konwencja traktuje wszelkie akty przemocy fizycznej, seksualnej, psychicznej lub ekonomicznej powodujące szkody lub cierpienia zdarzające się w rodzinie lub we wspólnym gospodarstwie domowym lub między byłymi albo obecnymi małżonkami lub partnerami niezależnie od tego, czy sprawca i ofiara mają lub mieli wspólne miejsce zamieszkania czy nie. Definicja przemocy domowej/przemocy w rodzinie na gruncie polskiego systemu normatywnego sformułowana została w ustawie o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie⁴. Uznaje się za takową jednorazowe albo powtarzające się umyślne działanie lub zaniechanie naruszające prawa lub dobra osobiste członków rodziny, czyli osób najbliższych w rozumieniu art. 115 § 11 k.k., tj.: małżonka, wstępnego, zstępnego, rodzeństwa, powinowatego w tej samej linii lub stopniu, osobę przysposobioną, jej współmałżonka, osobę pozostającą we wspólnym pożyciu, a także inne osoby wspólnie zamieszkujące lub gospodarujące. Zachowania takie uznaje się za przemocowe w szczególności wówczas, gdy narażają bliskie osoby na niebezpieczeństwo utraty życia, zdrowia, naruszają ich godność, nietykalność cielesną, wolność, w tym seksualną, powodują szkody na ich zdrowiu fizycznym lub psychicznym, a także wywołują cierpienia i krzywdy moralne. Przemoc domowa jest zazwyczaj uciążliwa dla wszystkich osób wspólnie zamieszkujących, nie tylko dla ofiary wobec której bezpośrednio stosowane są akty agresji fizycznej, psychicznej, seksualnej czy ekonomicznej. Analiza przepisów ww. ustawy, wydanych na podstawie jej delegacji rozporządzeń i orzecznictwa sądowego sprawia wrażenie, że odpowiednie gwarancje ochronne dla ofiar przemocy są w polskim prawie zapewnione. Niestety, funkcjonowanie procedur prawnych w praktyce pozostawia wiele do życzenia. Między innymi nagminnie dochodzi do sytuacji, w których osoba pokrzywdzona przemocą decyduje się opuścić lokal zajmowany wspólnie ze sprawcą, z powodu strachu i w poczuciu bezsilności ucieka z mieszkania, nawet jeżeli jest jego jedynym właścicielem lub współwłaścicielem, próbując zapewnić bezpieczeństwo sobie i najbliższym. Istotnie czasem jest to jedyne rzeczywiście skuteczne rozwiązanie, dzięki któremu osoba doświadczająca przemocy zyskuje przynajmniej czasowe poczucie bezpieczeństwa, ale bez wątpliwości naraża się tym samym na wtórną wiktyimizację i bierze na siebie odpowiedzialność za przeorganizowanie dotychczasowego życia zawodowego, osobistego, a także często ponosi w związku z tym dodatkowe koszty. Konieczność podjęcia decyzji o natychmiastowej zmianie faktycznego miejsca pobytu w takim trybie świadczy o niedostatecznie skutecznych procedurach prawnych i możliwościach działania poszczególnych służb zaangażowanych w kontrolowanie przemocy oraz przewlekłości postępowań przed sądami, w szczególności zaś o nieefektywności instrumentów umożliwiających zmuszenie sprawcy przemocy do opuszczenia lokalu zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym. Nie ulega wątpliwości, że pomoc osobie doświadczającej przemocy i podjęcie prób pracy ze sprawcą wymaga ich odseparowania od siebie, i właśnie to działanie powinno być priorytetowe i kluczowe w przypadku instytucjonalnego reagowania na przemoc. W szczególności należy podkreślić, że to nie osoba pokrzywdzona powinna podejmować działania zmierzające do zapewnienia bezpieczeństwa sobie i bliskim.

³ W. Klimczak, A. Lewicka-Zelent, E. Trojanowska, *Przemoc w rodzinie wobec kobiet z wyższym wykształceniem. Indywidualne studium przypadku*, Lublin 2020.

⁴ Ustawa z 29.07.2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz.U. z 2015 r. poz.1390) – dalej u.p.p.r.

2. ASPEKTY PRAWNE ODSEPAROWANIA SPRAWCY OD OSOBY DOŚWIADCZAJĄCEJ PRZEMOCY

Sprawca przemocy, zgodnie z obowiązującymi przepisami, może zostać zobligowany do opuszczenia mieszkania zajmowanego wspólnie z osobą pokrzywdzoną w dwóch trybach: karnym i cywilnym, przy czym przesłanki umożliwiające zastosowanie trybu cywilnego z końcem listopada 2020 r. uległy znacznemu rozszerzeniu. Tryb karny może zostać wszczęty już na etapie postępowania przygotowawczego, co pozostaje w gestii prokuratora jako decyzja z urzędu lub na wniosek funkcjonariusza policji. Dysponuje on wówczas prawem do orzeczenia zakazu zbliżania się do osoby pokrzywdzonej i nakazu opuszczenia przez osobę podejrzaną o stosowanie przemocy lokalu zajmowanego wspólnie z osobą pokrzywdzoną. Środek ten może zostać zastosowany na okres do 3 miesięcy i przedłużany o kolejne 3 miesiące za każdorazową zgodą odpowiednio właściwego miejscowo, ze względu na położenie lokalu, sądu rejonowego. Aby osoba pokrzywdzona mogła skorzystać w pełni z zapewnianej przez procedurę karną ochrony, powinna zdecydować się na złożenie zawiadomienia o podejrzeniu popełnienia przestępstwa z art. 207 k.k. lub innych⁵. Przestępstwo znęcania się nad osobą najbliższą stypizowane we wspomnianym art. 207 jest najczęściej podawaną podstawą prawną zainicjowania sprawy karnej w rodzinach dotkniętych przemocą, warto jednak mieć na uwadze fakt, że zarzuty stawiane sprawcy przemocy mogą być formułowane również na podstawie kwalifikacji prawnych innych czynów. Podczas stosowania przemocy mogą zostać popełnione też takie przestępstwa jak: naruszenie nietykalności cielesnej, ciężki uszczerbek na zdrowiu, naruszenie czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia, narażenie człowieka na bezpośrednie niebezpieczeństwo utraty zdrowia lub życia, groźba karalna, zgwałcenie, niekorzystne rozporządzenie mieniem, fałszowanie dokumentów czy niszczenie rzeczy. W tym kontekście pojawiają się pytania o to, w jakim stopniu uprawnione jest uznanie, że przestępstwo znęcania się nad osobą najbliższą może konsumować przepisy dotyczące kwalifikacji prawnej innych powołanych wcześniej czynów, i w jakich okolicznościach wskazane jest zastosowanie kumulatywnej kwalifikacji prawnej z zastosowaniem reguł z art. 11 § 3 k.k.⁶ Osoba pokrzywdzona jednym z czynów, wynikających ze stosowanej wobec niej przemocy, powinna być otoczona szczególnym wsparciem. Wynika to zarówno z międzynarodowych standardów prawnych, przepisów krajowych, jak i z doktryny oraz orzecznictwa. Od dawna podkreśla się, że prawo karne powinno być „prawem karnym człowieka”, w którym nie dostrzega się wyłącznie sprawcy, mając na uwadze konieczność formalnego potępienia popełnionego przez niego czynu bez naruszania zasady humanitaryzmu i godności człowieka, ale także osobę pokrzywdzoną. Pokrzywdzony, jako podmiot przeciwko którego dobrom osobistym skierowane jest działanie, zasługuje na godne traktowanie, przede wszystkim wykluczające wtórną wiktyimizację i zmierzające do kompensacji poniesionych szkód i doznanego cierpienia⁷.

⁵ Spenalizowane w art. 207 k.k. przestępstwo nie jest jedynym, które może zostać popełnione podczas stosowania przemocy wobec osób najbliższych. Szerzej na ten temat m.in. w: P. Wiktorska, *Zmiany w kontrolowaniu przemocy wobec najbliższych* [w:] *Zmiana i kontrola. Społeczeństwo wobec przestępczości*, red. K. Buczkowski, W. Klaus, P. Wiktorska, D. Woźniakowska-Fajst, Warszawa 2017, s. 219–230.

⁶ Szerzej na ten temat W. Konarska-Wrzosek, *Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece* [w:] *System Prawa Karnego. Przestępstwa przeciwko dobrom indywidualnym*, t. 10, red. J. Warylewski, Warszawa 2012, s. 929.

⁷ Szerzej na ten temat m.in. M. Smarzewski, *O wprowadzeniu humanizmu do kodeksu karnego*, „Prawo i Prokuratura” 2011/1, s. 35–45.

Pomimo to, że przestępstwo znęcania się ma charakter publicznoskargowy, często dochodzi do umorzeń wszczętych postępowań na skutek skorzystania przez osobę pokrzywdzoną z prawa do możliwości odmowy składania zeznań w sprawie (art. 182 Kodeksu postępowania karnego⁸) toczącej się przeciwko jej osobie najbliższej, określonej w art. 115 § 11 k.k., którą z definicji będzie sprawca przemocy. Praktyka taka nie powinna mieć miejsca nie tylko dlatego, że bezpośrednio godzi w zasadę humanizmu postępowania, ale także z tego powodu tego, iż organy ścigania zobligowane są do pozyskiwania materiału dowodowego z urzędu. Dowody odgrywają zasadniczą rolę w ustalaniu faktów mających znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy i wydania wyroku⁹. Przedmiotem dowodu mogą być wszelkie okoliczności mające znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy¹⁰. Kodeks postępowania karnego nie zawiera zamkniętego katalogu dowodów (*numerus apertus*); dowodem może być wszystko, co może się przyczynić do wyjaśnienia prawdy, z wyjątkiem tego, co objęte jest zakazami dowodowymi¹¹. W związku z powyższym organy ścigania nie powinny ograniczać swojej aktywności dowodowej do zeznań składanych przez osobę pokrzywdzoną, a sama jej deklaracja o skorzystaniu z prawa do odmowy zeznań nie powinna skutkować umorzeniem postępowania. Oczywiście w sprawach o znęcanie się są one kluczowym, ale często nie jedynym dowodem, zwłaszcza kiedy mamy do czynienia ze znęcaniem się aktywnym¹². Sytuacja osoby pokrzywdzonej przestępstwem popełnionym w związku z przemocą stosowaną przez osobę najbliższą jest szczególnie dotkliwa, co wynika bezpośrednio z relacji łączących ją ze sprawcą. Często pomimo wagi popełnianych przestępstw, osoba doświadczająca przemocy boi się szukać pomocy i wsparcia, a nierzadko po prostu nie chce składać zeznań wierząc w zmianę zachowania sprawcy lub nie chcąc zrobić mu krzywdy.

Możliwość zastosowania trybu karnego odseparowania sprawcy od osoby pokrzywdzonej uwarunkowana jest wszczęciem sprawy karnej przez policję lub prokuraturę, postawieniem sprawcy przemocy zarzutów popełnienia konkretnego przestępstwa, oskarżeniem sprawcy i uznaniem go w prawomocnym wyroku sądowym za winnego popełnienia zarzucanego mu czynu¹³. Nakaz opuszczenia lokalu zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym obowiązuje w polskim prawie karnym od 2010 r. i związany jest bezpośrednio z nowelizacją ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, która uwzględniła standardy międzynarodowych aktów prawnych Organizacji Narodów Zjednoczonych, Rady Europy (dalej RE) oraz Unii Europejskiej, wskazujące na potrzebę przeciwdziałania przemocy w rodzinie, a także zalecenia Komitetu Ministrów RE oraz Zgromadzenia Parlamentarnego. Podstawowym rekomendowanym w tych dokumentach środkiem jest zapewnienie w porządkach krajowych sądowego zakazu kontaktu, komunikowania się lub zbliżania sprawcy do osoby pokrzywdzonej przemocą¹⁴.

⁸ Ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (tekst jedn.: Dz.U. z 2020 r. poz. 30).

⁹ M. Cieślak, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1971, s. 397.

¹⁰ R. Kmiecik, *Dowód ścisły w procesie karnym*, Lublin 1983, s. 174.

¹¹ E. Sadzik, K. Zgrzyzek, *Kodeks postępowania karnego*, t. 1, *Komentarz do artykułów 1–296*, Warszawa 2007, red. P. Hofmański, s. 743.

¹² W. Konarska-Wrzošek, *Przestępstwa...* [w:] *System...*, t. 10, s. 923.

¹³ Por. G. Wrona, *Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie. Komentarz*, Warszawa 2020, s. 38.

¹⁴ A. Sakowicz, *Nakaz opuszczenia lokalu zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym* [w:] *System prawa karnego. Kary i środki karne. Poddanie sprawcy próbie*, t. 6, red. M. Melezini, Warszawa 2010, s. 568.

Tryb karny umożliwiający odseparowanie sprawcy przemocy od osoby pokrzywdzonej jest zazwyczaj długotrwały, wiąże się z problemami dowodowymi, i dodatkowo jest pejoratywnie i stereotypowo postrzegany przez społeczeństwo. Osoba doświadczająca przemocy bardzo często obarczana jest odpowiedzialnością za nieumiejętność ułożenia sobie życia prywatnego, rozbijanie struktury rodziny, zemstę na partnerze lub partnerce, z którym/którą nie udało się wypracować relacji umożliwiających funkcjonowanie w strukturze rodziny, która w Polsce jest wciąż postrzegana jako, z definicji, najlepsza forma ludzkiego współistnienia. Dodatkowo, samo orzeczenie odpowiedniego nakazu lub zakazu tytułem środka zabezpieczającego lub środka karnego, nie daje gwarancji faktycznego bezpieczeństwa osobie dotkniętej przemocą przed sprawcą. Z jednej strony wynika to z niedostatecznie funkcjonujących mechanizmów pociągania do odpowiedzialności sprawców przemocy w rodzinie za naruszenia nałożonych obowiązków, z drugiej zaś strony – z postaw osób doświadczających przemocy, które nie zgłaszają tych naruszeń organom ścigania z obawy przed sprawcą, w wyniku poczucia winy lub litości. Dodatkowy problem stanowi fakt, że status prawny lokalu i tytuł do zamieszkania nie mają znaczenia. Obowiązek opuszczenia lokalu zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym nie jest zależny od tego, kto jest jego właścicielem, a co za tym idzie może być nałożony na oskarżonego także wówczas, gdy jest właścicielem lub współwłaścicielem lokalu. W razie orzeczenia tego środka oskarżony będący właścicielem lokalu pozbawiony jest – z mocy orzeczenia sądu – możliwości korzystania z lokalu. Ograniczenia te nie dotyczą jednak możliwości rozporządzania lokalem, a więc nie ma przeszkód, by właściciel lokal sprzedał lub wynajął. Tym samym należałoby uznać, że tryb karny mający na celu odseparowanie sprawcy przemocy od osoby pokrzywdzonej jest zarówno nieefektywny, jak i niespełniający standardów konwencji antyprzemocowej i innych przepisów prawa, na które się ona powołuje¹⁵.

Stąd zrozumiałe wydaje się być przekonanie, że znacznie skuteczniejszy mógłby się okazać tryb oparty na przepisach Kodeksu postępowania cywilnego¹⁶ – ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie¹⁷ przewiduje zgodny ze standardami wynikającymi z Konwencji cywilnoprawny tryb wydania nakazu opuszczenia przez sprawcę przemocy lokalu zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym na podstawie art. 11a u.p.p.r. Uruchomienie tego trybu jest nie tylko niezależne od wydania orzeczenia sądowego, czy toczącego się postępowania karnego, ale także niezależne od wszczęcia i prowadzenia procedury „Niebieskiej Karty”¹⁸. Uregulowanie tej procedury miało miejsce w 2010 r., jednak praktyka i analiza wydawanych w tym przedmiocie orzeczeń sądowych wskazywały na jej niedostateczną precyzyjność. W związku z tym ustawodawca zdecydował się na nowelizację przepisu pod kątem znaczącego poszerzenia i doprecyzowania katalogu sytuacji, w których nakaz może zostać wydany, skrócenia postępowania, a tym samym zapewnienia możliwości efektywniejszego i szybszego zabezpieczenia osoby doświadczającej przemocy

¹⁵ Por. preambuła Konwencji Antyprzemocowej.

¹⁶ Ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn.: Dz.U. z 2020 r. poz. 1575) – dalej k.p.c.

¹⁷ Ustawa z 29.07.2005 r. (tekst jedn.: Dz.U. z 2020 r. poz. 218, 956).

¹⁸ Por. orzeczenie SO we Wrocławiu z 27.10.2016 r., II Ca 1100/16, www.orzeczenia.ms.gov.pl (dostęp: 28.02.2021 r.).

poprzez odseparowanie od niej sprawcy. Nowe brzmienie art. 11a u.p.p.r. weszło w życie z dniem 30.11.2020 r.

Podstawowe założenia procedury nie uległy zmianie. Ochrony na podstawie nowego brzmienia przepisu może żądać, tak jak dotąd, osoba dotknięta przemocą ze strony osoby najbliższej, w rozumieniu art. 115 § 11 k.k. zajmującej wspólne mieszkanie, która swoim zachowaniem polegającym na stosowaniu przemocy powoduje, że wspólne zamieszkiwanie jest uciążliwe. Żądanie to jest możliwe pod warunkiem, że osoba, która ma zostać usunięta z zajmowanego lokalu, swoim zachowaniem wypełnia przesłanki określone w art. 2 § 2 u.p.p.r., i tym samym czyni szczególnie uciążliwe wspólne zamieszkiwanie. Istotne jest, że formułując wskazaną definicję legalną ustawodawca inaczej, niż w art. 207 k.k., zrezygnował z uwzględnienia elementu przewagi sprawcy nad osobą doznającą przemocy. Dzięki temu „uchronił osoby doznające przemocy od konieczności wykazywania, że w ich zachowaniu nie znajdowały się żadne elementy świadczące o tym, że np. ich reakcja na przemoc nie była bierna lub, że nie okazywały strachu przed sprawcą”¹⁹. W orzecnictwie sądowym podkreśla się jednak, iż w szczególności pojęcia przemocy nie można utożsamiać z pojęciem konfliktu rodzinnego czy konfliktu okołorozwodowego, i że dysproporcja sił powinna być głównym kryterium rozgraniczającym, przy czym znaczenie ma nie tylko różnica sił fizycznych, ale także przewaga wynikająca z zajmowanej pozycji społecznej, statusu materialnego czy odporności psychicznej²⁰.

Ochrona polega na możliwości żądania, aby sąd właściwy – według przepisów Kodeksu postępowania cywilnego – w postępowaniu nieprocesowym zobowiązał osobę stosującą przemoc do opuszczenia wspólnie zajmowanego mieszkania. W nowym brzmieniu przepis dotyczy też bezpośredniego otoczenia mieszkania oraz jest rozszerzony o możliwość wydania zakazu zbliżania się do mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia, przy czym nakaz i zakaz mogą zostać wydane również łącznie. Nakaz lub zakaz mogą być orzeczone też wówczas, kiedy osoba dotknięta przemocą opuściła wspólnie zajmowane mieszkanie z powodu stosowania w nim przemocy wobec niej, a także wówczas, gdy opuścił je członek rodziny stosujący przemoc, nawet wtedy, gdy osoba stosująca przemoc tylko okresowo lub nieregularnie przebywa wspólnie w mieszkaniu z osobą doświadczającą przemocy. Przed wejściem w życie zmian, orzeczenie nakazu i zakazu było możliwe na podstawie tez formułowanych w orzecnictwie sądowym. W szczególności podkreślano w nim, że użycie w przepisach przez ustawodawcę sformułowania „zajmowanie” mieszkania jest wyrazem woli, aby nakaz opuszczenia lokalu można było orzec wobec osoby, która tylko sporadycznie pojawia się w mieszkaniu, w którym dopuszcza się aktów przemocy. W szczególności nie uznawano za konieczne, aby sprawca był właścicielem mieszkania, był w nim zameldowany lub chociażby miał w nim miejsce zamieszkania w rozumieniu art. 25 i n. Kodeksu cywilnego²¹.

¹⁹ G. Wrona, *Ustawa o przeciwdziałaniu...*, s. 25.

²⁰ Postanowienie SO w Słupsku z 31.01.2018 r., IV Ca619/17, www.orzeczenia.ms.gov.pl (dostęp: 28.02.2021 r.).

²¹ Ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (tekst jedn.: Dz.U. z 2020 r. poz. 1740). Por. m.in.: orzeczenie SO we Wrocławiu z 27.10.2016 r., II Ca1100/16, LEX nr 230159; wyrok Sądu Najwyższego (dalej SN) z 23.04.1998 r., I CKN 24/98, niepubl.; postanowienie Sądu Rejonowego we Włocławku z 12.07.2017 r., I Ns 239/17, www.orzeczenia.ms.gov.pl (dostęp: 28.02.2021 r.); orzeczenie SO w Szczecinie z 28.11.2018 r., II Ca 524/18, www.orzeczenia.ms.gov.pl (dostęp: 28.02.2021 r.). Szerzej na temat roli orzecznictwa m.in.: J. Frąckowiak, *Orzecznictwo i doktryna jako źródło prawa prywatnego*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2018, t. CXII, s. 47; L. Gardocki, *Prawo karne*, Warszawa 2011, s. 32.

Jednocześnie zwrócono uwagę, że art. 11a u.p.p.r., jako przepis szczególny, nie może podlegać interpretacji rozszerzającej i nie może być stosowany w każdej sytuacji konfliktowej między osobami zajmującymi wspólnie lokal mieszkalny, a jedynie w sytuacji stosowania przemocy przez jednego z domowników w stosunku do innych na zasadzie wyraźnej relacji – sprawca przemocy i ofiara²². W postępowaniu dowodowym sąd cywilny uwzględni wyłącznie fakt, że adresat nakazu stosuje przemoc. Nie jest zatem konieczne skazanie go prawomocnym wyrokiem sądu karnego, czy nawet zainicjowanie postępowania karnego ani nawet prowadzenie procedury „Niebieskiej Karty”²³, a jedynie udowodnienie występowania przemocy²⁴. W pierwotnym brzmieniu wspomniany art. 11a zobowiązywał sąd do wyznaczenia rozprawy w przedmiocie rozpatrzenia wniosku w terminie 30 dni od jego wpłynięcia, co nie implikowało obowiązku wydania postanowienia w tym przedmiocie. Na skutek nowelizacji (art. 560 k.p.c.) zobowiązano sąd do orzeczenia w przedmiocie rozpatrzenia wniosku w terminie jednego miesiąca od jego wpłynięcia. Sąd w postanowieniu o zobowiązaniu osoby stosującej przemoc w rodzinie do opuszczenia wspólnie zajmowanego lokalu i jego otoczenia, oraz o zakazie zbliżania się do mieszkania i jego otoczenia zobowiązany jest do wskazania obszaru lub odległości, jaką osoba stosująca przemoc będzie musiała zachować. Zmiana ta wydaje się bardzo istotna, ponieważ często sprawcy z orzeczonym nakazem opuszczenia lokalu zajmowali pomieszczenia gospodarcze, komórki lokatorskie, warsztaty, garaże itp. sąsiadujące bezpośrednio z lokalem, co w żaden sposób nie zapewniało bezpieczeństwa osobom doświadczającym przemocy, a nierzadko dodatkowo wzmacniało w nich poczucie winy.

Postanowienie, o którym mowa jest skuteczne i wykonalne z chwilą jego ogłoszenia. Ma to niewątpliwie istotny wpływ na szybkość zapewnienia ochrony osób pokrzywdzonych przemocą²⁵. Orzeczenie to jest również natychmiast wykonalne, co powoduje, że ewentualne wniesienie środka odwoławczego nie wstrzymuje jego wykonania. W odróżnieniu od środków karnych mających na celu odseparowanie sprawcy przemocy od osoby pokrzywdzonej orzekanych terminowo, nakaz i zakaz wydawany w postępowaniu cywilnym wydawany jest bezterminowo, sąd może je zmienić lub uchylić, jeśli okoliczności uzasadniające ich orzeczenie ustały, czyli sprawca zaprzestał stosowania przemocy. Bezterminowość nakazu stwarza okoliczności sprzyjające motywowaniu sprawcy przemocy do zmiany swojej postawy i zachowania. Procedując na podstawie art. 11a u.p.p.r., sąd jest uprawniony do dokonywania doręczeń także przez policję lub żandarmerię wojskową, jeśli jest to niezbędne do zapewnienia szybkości postępowania.

Nieprzestrzeganie nakazu opuszczenia lokalu i zakazu zbliżania się do osoby pokrzywdzonej orzeczonych w postępowaniu karnym stanowi podstawę do pociągnięcia do odpowiedzialności karnej na podstawie art. 244 k.k. Przepis ten jednak nie mógł być stosowany w przypadku nieprzestrzegania nakazu orzeczonego przez

²² Postanowienie SO Warszawa-Praga z 2.07.2019 r., IV Ca 712/19, www.orzeczenia.ms.gov.pl (dostęp: 28.02.2021 r.).

²³ Rozporządzenie Rady Ministrów z 13.09.2011 r. w sprawie procedury „Niebieskiej Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta” (Dz.U. z 2009 r. Nr 209, poz. 1245).

²⁴ Orzeczenie SO we Wrocławiu z 27.10.2016 r., II Ca 1100/16. www.orzeczenia.ms.gov.pl (dostęp: 28.02.2021 r.).

²⁵ Por. G. Wrona, *Ustawa o przeciwdziałaniu...*, s. 123.

sąd cywilny z uwagi na jego bezterminowy charakter. Przepis bowiem *expressis verbis* wskazuje, że odpowiedzialność karna grozi osobie nieostosującej się do nakazu okresowego opuszczenia lokalu zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym. W obecnym brzmieniu przepisów za nieprzestrzeganie orzeczenia sądu cywilnego o zobowiązaniu do opuszczenia przez sprawcę przemocy lokalu zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym i zakazu zbliżania się do mieszkania i jego najbliższego otoczenia grozi odpowiedzialność na podstawie art. 66 b Kodeksu wykroczeń²⁶ w postaci kary aresztu, ograniczenia wolności lub grzywny, co powinno zwiększyć ich egzekwowalność.

Ważna zmiana dotyczy zobowiązania sądu wydającego postanowienie do doręczenia jego odpisu z urzędu: uczestnikom postępowania, prokuratorowi, policji lub żandarmerii wojskowej (jeżeli dotyczy jej funkcjonariusza). Ponadto sąd ma obowiązek zawiadomić właściwy miejscowo zespół interdyscyplinarny, a jeżeli w lokalu zamieszkują osoby małoletnie również właściwy miejscowo sąd opiekuńczy. Jest to niezwykle istotne z punktu widzenia osoby bezpośrednio doświadczającej przemocy i całej rodziny dotkniętej przemocą, pozwala na objęcie monitoringiem i wsparciem, co jest szczególnie istotne dla tych rodzin, które nie miały dotąd założonych „Niebieskich Kart”. Co prawda, postanowienie jest skuteczne i wykonalne od chwili jego ogłoszenia, jednak ustawodawca przewidział możliwość złożenia apelacji, zobowiązując sąd drugiej instancji do orzeczenia w jej przedmiocie w terminie jednego miesiąca od dostarczenia akt sprawy wraz z apelacją przez sąd orzekający.

Kolejne zmiany legislacyjne w omawianym zakresie, wprowadzone przez nowelizację ustawy z 30.04.2020 r. – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw²⁷, dotyczą ustawy o Policji²⁸. Umożliwiają one funkcjonariuszowi policji wydanie nakazu natychmiastowego opuszczenia wspólnie zajmowanego mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia lub zakazu zbliżania się do mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia wobec osoby stosującej przemoc w rodzinie, w rozumieniu ustawy o przeciwdziałaniu przemocy. Oba te środki mogą być zastosowane łącznie i są natychmiast wykonalne. Funkcjonariusz policji ma prawo do wydania nakazu i zakazu, gdy ustalił, że w rodzinie dochodzi do stosowania przemocy podczas podjętej interwencji lub jeżeli zgłosiła ją osoba doznająca przemocy bądź kurator sądowy lub pracownik jednostki organizacyjnej pomocy społecznej w związku z wykonywaniem swoich obowiązków służbowych.

Zatem *de facto* policjant został wyposażony w możliwość pozbawienia obywatela istotnych atrybutów prawa własności zajmowanego lokalu. Niektóre zgłoszenia dotyczące stosowania przemocy bywają bezpodstawne i wynikają z konfliktów rodzinnych lub okolorozwodowych, pojawia się więc wątpliwość, czy funkcjonariusz policji posiada kompetencje do oceny zdarzenia i zastosowania tak dolegliwego środka wobec domniemanego sprawcy przemocy. Policjant podczas czynności zatrzymania ocenia ryzyko bezpośredniego zagrożenia dla życia lub zdrowia, uwzględniając przede wszystkim: akty przemocy fizycznej, wiek pokrzywdzonego, niepełnosprawność, zależność od osoby stosującej przemoc, zaburzenia psychiczne sprawcy, jego dostęp do broni lub innego niebezpiecznego narzędzia. Nakaz lub zakaz wydawany przez

²⁶ Ustawa z 20.05.1971 r. – Kodeks wykroczeń (tekst jedn.: Dz.U. z 2019 r. poz. 821).

²⁷ Dz.U. z 2020 r. poz. 956.

²⁸ Ustawa z 6.04.1990 r. o Policji (Dz.U. z 2016 r. poz. 1782 ze zm.; tekst jedn.: Dz.U. z 2020 r. poz. 360).

policję może być też wydany w sytuacji, kiedy osoba stosująca przemoc nie jest obecna we wspólnie zajmowanym mieszkaniu ani w jego bezpośrednim otoczeniu podczas czynności podejmowanych przez funkcjonariusza policji. Obowiązkiem policji jest niezwłoczne doręczenie odpisu wydanego nakazu lub zakazu prokuratorowi oraz zawiadomienie właściwego miejscowo zespołu interdyscyplinarnego, a jeżeli w lokalu, w którym dochodzi do przemocy, zamieszkują osoby małoletnie także do właściwego miejscowo sądu opiekuńczego. Osoba w stosunku do której nakaz lub zakaz został wydany zobowiązana jest podać funkcjonariuszowi policji nowe miejsce swojego pobytu, numer telefonu i informować o każdej zmianie adresu pobytu i telefonu. Ma obowiązek pozostawienia kluczy w zajmowanym lokalu, może zabrać rzeczy osobiste i służące do wykonywanej pracy. Ma prawo jednokrotnego powrotu do mieszkania po niezbędne rzeczy, ale tylko w asyście policjanta. Policja została zobowiązana do co najmniej trzykrotnego skontrolowania, czy nakaz lub zakaz nie są naruszane, przy czym pierwsza kontrola musi nastąpić następnego dnia po interwencji skutkującej ich wydaniem. Nakaz i zakaz mogą zostać wydane w wymiarze do 14 dni, po upływie tego terminu tracą moc, chyba że sąd udzielił zabezpieczenia przedłużającego, tracą moc również na skutek zatrzymania osoby zobowiązanej i orzeczenia środka zapobiegawczego w postaci tymczasowego aresztowania lub orzeczenia okresowego opuszczenia lokalu tytułem środka zabezpieczającego. Osobie, której dotyczy nakaz lub zakaz, przysługuje prawo do złożenia w terminie 3 dni od jego doręczenia zażalenia do właściwego miejscowo ze względu na położenie nieruchomości, na której usytuowany jest lokal sądu rejonowego, który zobowiązany jest do rozpoznania sprawy w terminie nie dłuższym niż 3 dni. Policja została również ustawowo zobowiązana do szczegółowego poinformowania zarówno osoby pokrzywdzonej, jak i stosującej przemoc o ich prawach i możliwościach skorzystania z pomocy instytucjonalnej. Czynności są dokumentowane i protokołowane, a także przeprowadzane przy użyciu urzędowych formularzy wydanych w drodze rozporządzeń przez ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji.

Pewne kontrowersje może budzić przepis zobowiązujący osobę pełnoletnią, która na mocy nakazu sądowego pozostała w opuszczonym przez sprawcę przemocy lokalu, do ponoszenia opłat eksploatacyjnych z tytułu użytkowania tego lokalu. Bez względu na to, czy przemoc przybiera formę fizyczną, psychiczną czy seksualną bardzo często ma też charakter przemocy ekonomicznej. Osoba pokrzywdzona przemocą najczęściej jest ekonomicznie uzależniona od sprawcy. Nie ma ona możliwości ponoszenia opłat eksploatacyjnych za użytkowanie mieszkania, nie jest upoważniona do podejmowania czynności z administratorem lokalu lub po prostu nigdy się tym nie zajmowała i nie potrafi sobie z tym poradzić.

Analogiczne, jak przyznane funkcjonariuszom policji uprawnienia, zyskali żołnierze żandarmerii wojskowej²⁹, którzy mogą wydać zarówno nakaz opuszczenia mieszkania przez osobę podejrzewaną o stosowanie przemocy, jak i zakaz zbliżania się do określonej osoby lub miejsca jej zamieszkania. Przedstawiciele żandarmerii wojskowej uzyskali również możliwość wejścia w skład zespołu interdyscyplinarnego na podstawie wniosku złożonego do wójta, burmistrza lub prezydenta miasta, jeżeli na obszarze ich właściwości zamieszkuje żołnierz Żandarmerii Wojskowej pełniący czynną służbę.

²⁹ Ustawa z 24.08.2001 r. o Żandarmerii Wojskowej (Dz.U. z 2020 r. poz. 431).

3. PODSUMOWANIE

Celem wprowadzenia opisanych nowelizacji było zwiększenie efektywności funkcjonowania mechanizmów ochrony osób doświadczających przemocy domowej. Czy istotnie efekt ten zostanie osiągnięty pokażą kolejne lata funkcjonowania przepisów w praktyce. Konieczność rozszerzenia możliwości chronienia osób dotkniętych różnymi formami przemocy jest niekwestionowana, jednak zwiększenie uprawnień policji może budzić pewne wątpliwości, ponieważ pozostawia możliwość stosowania nadużyć w postaci administracyjnej ingerencji w konstytucyjnie gwarantowane prawa takie jak: prawo do ochrony życia prywatnego czy prawo własności.

Summary

Paulina Wiktorska, *Legal Procedures Connected with the Possibilities of Separating the Perpetrator of Domestic Violence from the Survivor of Violence*

The text describes the latest amendments to the provisions of law regarding the protection of victims of domestic violence from the perpetrators. The primary protection mechanism is the ability to guarantee separation of the perpetrator from the victim by issue of an order for the perpetrator to vacate the apartment/home. In the Polish legal system it is possible in both the criminal and civil procedures. The possibility of using the civil procedure has been significantly expanded, which may make protection of victims of domestic violence more effective.

Keywords: *domestic violence, violence in the family, violence towards the closest person, cohabitation, order to vacate the apartment/home, restraining order, perpetrator, victim, civil court, police*

Streszczenie

Paulina Wiktorska, *Procedury prawne związane z możliwościami odseparowania sprawcy przemocy domowej od osoby doświadczającej przemocy*

Artykuł opisuje najnowsze nowelizacje przepisów prawnych dotyczące ochrony osób doświadczających przemocy domowej przed jej sprawcą. Podstawowym mechanizmem ochrony jest możliwość zagwarantowania odseparowania sprawcy od ofiary, poprzez wydanie nakazu opuszczenia wspólnie zajmowanego mieszkania. W polskim systemie prawnym jest to możliwe zarówno przy zastosowaniu procedury karnej, jak i cywilnej. Możliwość zastosowania procedury cywilnej została znacznie rozszerzona, co może wpłynąć na efektywność rzeczywistej ochrony ofiar przemocy domowej.

Słowa kluczowe: *przemoc domowa, przemoc w rodzinie, przemoc wobec osoby najbliższej, wspólne zajmowanie lokalu, nakaz opuszczenia lokalu, zakaz zbliżania się, sprawca, osoba pokrzywdzona, sąd cywilny, policja*

Literatura:

1. Cieślak M., *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1971.
2. Frąckowiak J., *Orzecznictwo i doktryna jako źródło prawa prywatnego*, Przegląd Prawa i Administracji 2018, t. CXII.

3. Gardocki L., *Prawo Karne*, Warszawa 2011.
4. Klimczak W., Lewicka-Zelent A., Trojanowska E., *Przemoc w rodzinie wobec kobiet z wyższym wykształceniem. Indywidualne studium przypadku*, Lublin 2020.
5. Kmieciak R., *Dowód ścisły w procesie karnym*, Lublin 1983.
6. Konarska-Wrzosek W., *Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece* [w:] *System Prawa Karnego. Przestępstwa przeciwko dobrom indywidualnym*, t. 10, red. J. Warylewski, Warszawa 2012.
7. Sądziak E., Zgryzek K., *Kodeks postępowania karnego*, t. 1, *Komentarz do artykułów 1–296*, red. P. Hofmański, Warszawa 2007.
8. Sakowicz A., *Nakaz opuszczenia lokalu zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym* [w:] *System prawa karnego. Kary i środki karne. Poddanie sprawcy próbie*, t. 6, red. M. Melezini, Warszawa 2010.
9. Smarzewski M., *O wprowadzeniu humanizmu do kodeksu karnego*, *Prawo i Prokuratura* 2011, nr 1.
10. Wiktorska P., *Zmiany w kontrolowaniu przemocy wobec najbliższych* [w:] *Zmiana i kontrola. Społeczeństwo wobec przestępczości*, red. K. Buczkowski, W. Klaus, P. Wiktorska, D. Woźniakowska-Fajst, Warszawa 2017.
11. Wrona G., *Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie. Komentarz*, Warszawa 2020.